

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

УДК 342.7(477)

Кириченко Ю. В. ©

доктор юридичних наук, доцент

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1212-1622>

Кіхтенко М.В. ©

студентка

(Запорізький національний
технічний університет)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-26-29

ПРАВО НА ЖИТТЯ: ВІДПОВІДНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ УКРАЇНИ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СТАНДАРТАМ

Досліджено конституційну практику нормативного регулювання права на життя, закріпленого у ст. 27 Конституції України та в аналогічних нормах конституцій держав континентальної Європи. Обґрунтовано необхідність внесення змін до ст. 27 Конституції України.

Ключові слова: конституція, життя, здоров'я, право на життя, невід'ємне право.

Постановка проблеми. У системі прав людини найважливіше місце займає право на життя, що закріплене в ст. 27 Конституції України. Життя людини є унікальним природним феноменом, а право на життя забезпечує природне існування людини як фізичної особи та діє не окремо, а у взаємодії з іншими правами і свободами, оскільки інші права втрачають усілякий сенс і значення в разі смерті людини. Право на життя зберігається за людиною до самої її смерті. Будучи фактом об'єктивної реальності, людське життя є первинним щодо будь-якого позитивного правового регулювання і як таке не потребує юридичного дозволу.

Виклад основного матеріалу. Право на життя становить першооснову всіх інших прав, воно насамперед тісно взаємопов'язане з правом на повагу гідності людини, правом на належні, безпечні і здорові умови праці, правом на охорону здоров'я, правом на безпечне для життя і здоров'я довкілля, правом на достатній рівень життя. Зазначені права є похідними від права на життя та виступають як додаткові засоби, що забезпечують його ефективну реалізацію. Саме життя людини являє собою те найважливіше основне соціальне благо, невіддільне від особистості, яке охороняється правом на життя як матеріальна форма існування людини. Крім того, життя кожної людини є благом не тільки для неї, воно є однією з найвищих соціальних цінностей для українського суспільства, як це підкреслено в ст. 3 Конституції України, та є найкращим показником його культурного і духовного розвитку.

Як зазначає Р. О. Стефанчук, незважаючи на ту роль та місце, яке законодавець відводить життю людини, ще одним упущенням є те, що немає офіційного тлумачення життя як особистого немайнового блага [1, с. 44]. І тому підхід до визначення поняття та змісту права людини на життя безперечно впливає з того, що вкладається у зміст поняття «життя», яке відповідно до словникової літератури означає: існування всього живого; стан живого організму в стадії розвитку, зросту; спосіб існування кого-небудь; жива істота; прояв фізичних і духовних сил живих істот; сукупність явищ, що характеризують існування, визначають розвиток чого-небудь; те, що реально існує; дійсність [2, с. 276].

© Кириченко Ю.В., 2019

© Кіхтенко М.В., 2019

Враховуючи те, що життя людини є найважливішою цінністю світової цивілізації, переважна більшість держав континентальної Європи в текстах своїх конституцій проголосили право людини на життя. У той же час комплексне дослідження відповідних норм конституцій європейських держав свідчить про певну різноманітність формулювання цього права. Так, у конституціях Азербайджану, Албанії, Білорусі, Болгарії, Вірменії, Грузії, Естонії, Литви, Македонії, Польщі, Португалії, Сербії, Словаччини, Словенії, Хорватії, Чехії і Чорногорії розглядуване право закріплено в окремій нормі. А в конституціях Андорри, Іспанії, Молдови, Німеччини, Румунії, Туреччини, Фінляндії, Швейцарії досліджуване право закріплено поряд з іншими правами людини і громадянина. Наприклад, у ч. 1 ст. 17 Конституції Туреччини зазначено, що «кожен має право на життя і на захист, а також на поліпшення свого матеріального і духовного надбання» [3, с. 225]; у § 7 Основного Закону Фінляндії записано, що «усі особи мають право на життя, особисту свободу, недоторканність і безпеку» [3, с. 372]; а в п. 1 ст. 24 Конституції Молдови вказано, що «держава гарантує кожній людині право на життя та на фізичну і психічну недоторканність» [4, с. 295].

Варто зазначити, що в міжнародно-правових актах з прав людини та конституціях європейських держав застосовують різні термінологічні позначення суб'єктів права на життя. Зокрема, у ст. 3 Загальної декларації прав людини та п. 1 ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права для позначення суб'єкта цього права використовується безособовий термін «кожна людина», а в п. 1 ст. 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод вживається термін «кожен». Також у конституціях Азербайджану, Білорусі, Болгарії, Вірменії, Естонії, Німеччини, Словаччини, Туреччини, Чехії і Швейцарії закріплено термін «кожен»; у конституціях Молдови, Польщі, Угорщини і Хорватії – «кожна людина»; у конституціях Грузії і Литви – «людина»; у конституціях Боснії і Герцеговини і Фінляндії – «усі особи»; а в Конституції Іспанії – «усі». Проте в конституціях Албанії, Андорри, Македонії, Португалії, Румунії, Сербії, Словенії і Чорногорії суб'єкт права на життя зовсім не визначений. Тому з метою уніфікації термінології вважаємо за доцільне в ч. 1 ст. 27 Конституції України термін «кожна людина» замінити на термін «кожен», що охоплює всі суб'єкти права на життя незалежно від їх правового статусу.

Наявна техніко-юридична конструкція аналізованого положення свідчить про те, що важливим елементом права на життя є його невід'ємність. Термін «невід'ємний» означає: який не можна відділити, відокремити від кого, чого-небудь [2, с. 593]. Схоже за змістом значення цього терміна надає й Р. О. Стефанчук, який вважає, що невід'ємність права на життя свідчить про те, що це право не можна жодним чином відділити від особини, ні добровільно, ні примусово, ні постійно, ні тимчасово [1, с. 44]. А на думку О. М. Гончаренко, невід'ємне право на життя означає, що ніхто не може забрати те, що вже дано, зокрема в юридичному сенсі, те, що закріплено у формалізованому писемному вигляді в Конституції України [5, с. 92]. При цьому слід зауважити, що це єдине в Конституції України право, яке містить термін «невід'ємне», який також відсутній у конституціях держав континентальної Європи. Цей термін знайшов своє відображення лише у ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. У зв'язку з цим пропонуємо термін «невід'ємне» вилучити з ч. 1 ст. 27 Конституції України.

Вітчизняний законодавець імплементував у ч. 2 ст. 27 Конституції України вимоги п. 1 ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, в якому проголошено, що «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». Таке формулювання зумовлює можливість юридичного захисту порушеного права, але воно не дає змоги чітко визначити обсяг слова «свавільно». Такий самий термін застосовано й в п. 1 § 54 Конституції Угорщини. Тобто право на життя не є абсолютним, у певних, визначених законом випадках, допускається свідоме позбавлення людини життя. Наприклад, коли особа позбавляє іншу людину життя, діючи в межах необхідної оборони. І тому на конституційному рівні забороняється тільки «свавільне» його позбавлення. На нашу думку, термін «свавільно», який означає: який діє на власний розсуд, без достатніх підстав, незважаючи на волю й думку інших; який суперечить установленим законам, позбавлений справедливості, беззаконний, доречно замінити на термін «протиправно», який означає те, що суперечить правовим нормам закону, що порушує їх; невідповідність правовим нормам [2, с. 940, 992, 1105]. Водночас у п. 2 ст. 15 Конституції Словаччини і п. 2 ст. 6 Конституції Чехії в аналогічній нормі відсутнє слово «свавільно», а в п. 1 ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

замість слова «свавільно» вживається термін «умисно», відповідно в § 16 Конституції Естонії – «довільно», а в нормі ст. 28 Конституції Болгарії, яка є винятком із усіх конституцій європейських держав, встановлено що «посягання на життя людини карається як найтяжчий злочин» [6, с. 398].

Варто наголосити, що ст. 2 Європейської конвенції не тільки містить заборону умисно позбавляти життя, а й покладає на держави певні позитивні обов'язки задовольняти вимоги щодо належної законодавчої охорони життя людини від його протиправного припинення. Крім того, словосполучення «умисне позбавлення життя» з цієї Конвенції охоплює набагато ширше коло аспектів, пов'язаних з охороною та захистом людського життя, ніж словосполучення «свавільне позбавлення життя» з Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. І тому в другому реченні ч. 2 ст. 27 Конституції України закріплено положення, що покладає на державу та її органи обов'язок захищати життя людини, який, на думку О. В. Домбровської, має здійснюватися в усіх випадках, коли життю людини загрожує небезпека [7, с. 39]. Крім України, аналогічний обов'язок знайшов своє відображення лише в Конституції Білорусі, у ч. 2 ст. 24 якої зазначено, що «державою захищається життя людини від будь-яких протиправних посягань» [4, с. 123].

На відміну від конституцій європейських держав, Україна на конституційному рівні закріпила положення, що надає, крім держави, кожному право на самостійний захист свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ч. 3 ст. 27 Конституції України). При цьому варто звернути увагу на ч. 5 ст. 55 Конституції України, в якій закріплено, що «кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [8]. На нашу думку, це положення є основою права на самозахист, а положення ч. 3 ст. 27 Конституції України лише його конкретизує. Такий підхід більш відповідає сучасним реаліям і значно посилює дію цієї норми, оскільки надає кожній особі можливість уникнути небезпеки для власного життя і здоров'я різними засобами в разі посягань на ці блага та вжити заходів самозахисту проти правопорушника. Це право також може реалізовуватись і іншими особами шляхом вчинення будь-яких не заборонених законом дій, що спрямовані на захист цього права.

У контексті права на життя слід звернути увагу й на проблему смертної кари, яка не зафіксована в Конституції України, що контрастує з конституціями багатьох інших європейських держав. Так, у конституціях Андорри, Бельгії, Вірменії, Македонії, Молдови, Німеччини, Португалії, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії, Фінляндії, Хорватії, Чехії, Чорногорії, Швейцарії міститься пряма вказівка щодо заборони смертної кари.

У конституціях Азербайджану, Білорусі, Грузії, Іспанії і Туреччини закріплено положення, що допускає застосування смертної кари аж до повного її скасування. Наприклад, у п. III ст. 27 Конституції Азербайджану вказано, що «...смертна кара аж до її повного скасування може встановлюватися законом лише за особливо тяжкі злочини проти держави, проти життя і здоров'я людини» [4, с. 31]. У той же час у конституціях Албанії, Естонії, Болгарії, Угорщини, Польщі, Литви, Боснії і Герцеговини відсутнє положення, що передбачає заборону або можливість застосування смертної кари. Враховуючи, що в державі час від часу порушується питання щодо поновлення смертної кари, деякі науковці, зокрема О. В. Домбровська і В. В. Речицький, пропонують закріпити на конституційному рівні положення про заборону застосування смертної кари або страти [9, с. 6; 10, с. 24], що, на нашу думку, є недоцільним, оскільки Україна ратифікувала Протокол № 6 (28.04.1983 р.) та Протокол № 13 (03.05.2003 р.) до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо скасування смертної кари та відмовилася від смертної кари як виду покарання. Крім того, як підтверджують кримінологічні дослідження, смертна кара не є ефективним засобом у боротьбі зі злочинністю, оскільки ця міра покарання не належить до чинників, що стримують злочинність.

Висновки. Отже, на підставі логіко-юридичного аналізу досліджуваної норми та з метою усунення протиріч між положеннями міжнародно-правових актів з прав людини і національним законодавством, а також враховуючи досвід європейських держав, пропонуємо ст. 27 Конституції України викласти з урахуванням європейського досвіду регулювання права на життя.

Бібліографічні посилання

1. Стефанчук Р. Право на життя як особисте немайнове право фізичної особи. *Юридична Україна*. 2004. № 7. С. 44–49.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
3. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: Изд-во НОРМА, 2001. Т. 3. 792 с.
4. Конституции стран СНГ и Балтии: учеб. пособие / сост. Г. Н. Андреева. Москва: Юристъ, 1999. 640 с.
5. Гончаренко О. Питання конституційного закріплення права на життя ненародженої дитини. *Право України*. 2010. № 5. С. 90–95.
6. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: Изд-во НОРМА, 2001. Т. 1. 824 с.
7. Домбровська О. Зміст конституційного права на життя людини та громадянина. *Право України*. 2002. № 5. С. 37–41.
8. Конституція України: станом на 4 трав. 2017 р. Київ: Алерта, 2017. 80 с.
9. Домбровська О. В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 24 с.
10. Речицький В. В. Проект Конституції України – 2012. Харків: Права людини, 2012. 168 с.

Надійшла до редакції 26.03.2019

SUMMARY

Kirichenko Yu.V., Kichtenko M.V. The right to life: conformity of constitution practices of Ukraine to the European standards. The article examines the constitutional practice of normative regulation of the right to life, enshrined in Art. 27 of the Constitution of Ukraine and in similar norms of constitutions of states of continental Europe. The necessity of making amendments to this article of the Basic Law of Ukraine is substantiated.

The right to life occupies an important place in the system of human rights, which is enshrined in Art. 27 of the Constitution of Ukraine. Human life is a unique natural phenomenon, and the right to life ensures the natural existence of a person as an individual and does not act separately, but in conjunction with other rights and freedoms, since other rights lose all meaning and significance in the event of the death of a person. It is human life that is the most important basic social good, inseparable from the individual, which is protected by the right to life as the material form of human existence. In addition, the life of every person is a blessing not only for it, it is one of the highest social values for Ukrainian society, as emphasized in Art. 3 of the Constitution of Ukraine, and is the best indicator of its cultural and spiritual development.

Given that human life is the most important value of the world civilization, the vast majority of states of continental Europe in the texts of their constitutions proclaimed the human right to life. At the same time, a comprehensive study of the relevant norms of the constitutions of European states suggests a certain diversity of the wording of this right. So, in the constitutions of Azerbaijan, Albania, Belarus, Bulgaria, Armenia, Georgia, Estonia, Lithuania, Macedonia, Poland, Portugal, Serbia, Slovakia, Slovenia, Croatia, the Czech Republic and Montenegro, the law is enshrined in a separate norm. And in the constitutions of Andorra, Spain, Moldova, Germany, Romania, Turkey, Finland, Switzerland, the investigated right is enshrined along with other human and civil rights.

Based on the logical and legal analysis of the investigated norm and in order to eliminate the contradictions between the provisions of international legal acts on human rights and national legislation, as well as taking into account the experience of European states, we offer art. 27 of the Constitution of Ukraine to lay down in the light of European experience in regulating the right to housing.

Keywords: *constitution, life, health, right to life, inalienable right.*